

Még egyszer Zay Ferenc könyvtáráról (1553). Az arisztokrácia soraiba, báróként 1553-ban belépett Zay Ferencnek ugyanebben az évben írták össze könyveit. Talán éppen a rangemelkedés mentén veték számba értékeiket. Zay Ferenc (1505–1570)¹ már kortársai értékelése szerint is Janus természetű volt. Egyfelől kialakult a kíméletlen vagyonszerző katona, Kassa és Felső-Magyarország kapitánya, a Habsburg Ferdinándhoz való hűségében megingathatatlan diplomata (1553–1557) imázsa, de ismerték mint tanult, olvasott embert, tudták, hogy történetírói ambíciói is vannak. Történeti munkáját a kor szokásától eltérően magyarul írta.² Életrajzát Thallóczy Lajos foglalta össze 1885-ben, a kor romantikus történetiszemléletével, és azzal a módszerrel, amikor a történész a család levéltárában kutatva a megvizsgált dokumentumokra csak mint az ott látottakra hivatkozott (és nem egy máig visszakereshető jelzetre). A Zay család történetéről így Thallóczy állításaira vagyunk utalva, mert a művelődési szokásaikról állított tényekről azóta sem kerültek elő dokumentumok. Zay Ferenc édesapja Zay Péter, édesanyja Lankai Kamarás Borbála. Mindkettőről azt állítja a szakirodalmi hagyomány,³ hogy írni, olvasni tudó jómódú köznemesek voltak. A család birtokai Szlavóniában helyezkedtek el, a török előrenyomulása elől északra, Felső-Magyarországra költöztek. Állítólag egy Zay János 1493-ban, és egy Zay Mátyás 1508-ban iratkozott be a Krakkói Egyetemre, azonban az anyakönyvek ('matricula') a legújabb kiadásaiból⁴ sem állapítható ez meg, igaz, számos Johannes, illetve Matthias szerepel a névsorokban. Hasonló a helyzet azzal az állítással is, hogy Zay Ferenc a Padovai Egyetem diákja lett volna.⁵ Thallóczy említi, hogy a „kortársak szerint” Zay Ferenc kiválóan tudott olaszul és németül, „Machiavelli *Discors*ijait folyton magával hordozta”.⁶

Már Thallóczy is idézte azt az összeírást, amelyet 1553-ban állítottak össze (*Registrum librorum Magnifici Domini Francisci Zay*), de csak 1984-ben adta közre Bessenyei József.⁷ A szakírók főleg Erasmus műveinek jelenlétét emelték ki, amikor jellemezték olvasmányait.⁸ A szlovák kutatók az-

¹ Életéről a legteljesebb összefoglalás: THALLÓCZY Lajos, *Csömöri báró Zay Ferencz, 1505–1570*, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1885 (Magyar történelmi életrajzok).

² Kéziratban maradt munkája csak a 20. században jelent meg modernizált, majd betűhű kritikai szövegkiadásban: *Zay Ferenc, Az Lándorfejrvár elvesztésének oka e vót és így esött*, sajtó alá rend. Kovács István, utószó Szakály Ferenc, Budapest, Helikon, 1980 (Bibliotheca historica); *Zay Ferenc, Az Lándor Feyrwar el wezessenek oka e woth és így essewth (1535 k.)*, Hasonmás és kritikai kiadás, közzéteszi Kovács István, Debrecen, KLTE, 1982 (Opera Facultatis Philosophiae Universitatis de Ludovico Kossuth nominatae, 6).

³ Elképzelhető, hogy Thallóczy Lajos még láthatott a Zay család levéltárában erre vonatkozó dokumentumokat az 1880-as években. Vö. THALLÓCZY 1885, i. m. 10–14.

⁴ *Magyarországi diákok a prágai és a krakkói egyetemeken – Students from Hungary at the universities of Prague and Krakow, 1348–1525, vol. 1–2*, összeáll. Haraszi Szabó Péter, Kelényi Borbála, Szögi László, Bp., ELTE, 2106–2017 (Magyarországi diákok a középkori egyetemeken, 2/1–2).

⁵ Az olaszországi egyetemtörténeti kutatások sem tártak fel ezzel kapcsolatos dokumentumot.

⁶ THALLÓCZY 1885, i. m. 13.

⁷ BESSENYEI József, *Egy olvasó nemesúr a XVI. században (Zay Ferenc könyvjegyzéke 1553-ból) = Magyar Könyvszemle*, 99(1983), 165–170; *Magyarországi magánkönyvtárak I. 1533–1657*, sajtó alá rend. Varga András, munkatárs Monok István, utószó Monok István, Varga András, Budapest, Szeged, JATE, MTAK, 1986 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 13/1), 9–11.

⁸ V. KOVÁCS Sándor, *Balassi Bálint antik olvasmányaihoz = Magyar Könyvszemle*, 99(1983), 171–172; TÓTH Béla, *Erasmus szerepe a magyarországi református iskolázásban*, A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve – Annales Musei Debreceniensis de Friderico Déri nominati, 1989–1990, Debrecen, 1992 (A Déri Múzeum kiadványai, LXVIII), 439–450, (itt: 445); MONOK, István *The Distribution of Works by Erasmus in the Carpathian Basin during the Sixteenth and Seventeenth*

tán újra felfedezték a Zay-könyvtárat, újra kiadták a már kétszer megjelent könyvjegyzéket,⁹ majd Zay Ferencnek az orosz történelemről¹⁰ olvasott példányát is elemezték.¹¹

A könyvtár anyaga valóban meglepően modern egy korabeli köznemes olvasmányából kiindulva. Az ókori szerzők műveit ugyan csak a szerző nevének említésével és esetleg a cím egy szavának a kiemelésével jelezték a jegyzék összeírói, de összességében ez a tematikus egység azt a benyomást kelti, hogy nem iskolai kiadásokról van szó. Ez a csoport főként a történeti munkákkal, illetve a morálfilozófiai alapvetésű művekkel képviselteti magát. A latin történetírók tablója meglehetősen reprezentatív, nyolc szerző. A görög historikusok közül azonban csak Polüdórosz szerepel a trójai mitológiával. A trójai háború nagyon érdekelte Zayt, hiszen az említetten kívül volt még egy antológia erről a kérdéstről, a 13. századi messzinai jogász, Guido delle Colonne népszerű története, és ide számíthatunk két *Aeneis*-kiadást is. A latin irodalomból Vergiliuson kívül olvashatta Ovidiusnak két művét (*Metamorphoses; Epistulae ex Ponto*), Terentius drámáit és idősb Plinius természetrajzát (*Historia naturalis*). A másik témakör, amelyben Zay több ókori szerzőt olvasott, az ékesszólás művészete volt. Arisztotelész, Cicero három műve (*Epistulae ad familiares*; az ekkor még Cicerónak tulajdonított *Rhetorica ad Herennium*; *Orationes*), Quintilianus, de szorosan ehhez a témakörhöz csatlakoznak a grammatikák is: Varro, Nonius Marcellus, Priscianus mellett Melanchthon görög nyelvtana és az *Elementa grammaticae*. Az antik etikai műveket Cato és Cicero képviselik, stoikus karakterrel.

Ki kell emelnünk azt a jelenséget, hogy a Zay-könyvtárban a legtöbb művel két szerző képviselteti magát, Cicero hattal, és Arisztotelész kilenccel.¹² Csak néha említik a jegyzék összeírói az ókori szöveg kiadóinak, magyarázóinak a nevét is, így Aquinói Szent Tamásét (Arisztotelész), vagy Georgius Trapezuntiusét (Cicero). A középkori szerzők közül említendő a 4. századi keresztény Juvencus Hispanus (*Historia evangelica*), Albertus Magnus, ismételtén Aquinói Szent Tamás (*De caelo; De ente et essentia; Philosophia naturalis*), és az ugyancsak skolasztikus filozófus, a lipcei Johann Lint-holcz. Érdekesnek mondható John Pecham (Johannes Pisanus) *De perspectiva* című művének jelenléte, vagy ezt értelmezhetjük úgy is, hogy Zay Ferenc Szent Tamás teológiai és természetfilozófiai nézeteinek kritikáját is olvasni akarta, részben az említett Albertus Magnus, illetve Pecham műveiben.

Ahogy említettük, Zayról ismert a történet, hogy Machiavelli olvasója volt, ugyanakkor a könyvek között államelméleti munka csak Arisztotelésztől és Cicerótól bukkan fel. Igaz, akadnak újkori történetírók, pl. Marinus Barletius Szkanderbég-életrajza, egy Amerika-leírás (*Novus orbis descriptio*), és Johann Carion világtörténete. A kortársak közül Rotterdami Erasmus szerepel a könyvtárban három művével (az egyik a Philippo Beroaldoval történt levélváltása, egy filozófiai munkája és az *Adagia*), illetve Philipp Melanchthon, akinek hét művét említi az összeírás. A Dániel-kommentár és a Carion-krónika-kiadás egyértelműen Zay történetfilozófiai látókörét tágították, a görög nyelvtan, illetve az *Elementa grammaticae* a humanista ismereteit bővítette, csakúgy, mint a *Dialectica*. A *Loci communes* azonban már a protestáns gondolatok iránt is érdeklődő köznemes¹³ állítja elénk.

Centuries, in *Republic of Letters, Humanism, Humanities*, ed. Marcell Sebők, Bp., CEU, 2005 (Collegium Budapest Workshop Series, 15), 35–43, (itt: 39).

⁹ SAKTOROVÁ, Helena, *Najstarši katalóg knižnice rodu Zaiovcov*, Kniha 2016, 335–342.

¹⁰ Von HERBENSTEIN, Siegmund, *Rerum Moscoviticarum commentarii...* Basileae, Johannes Oporinus, 1556.

¹¹ SIBYLOVÁ, Michaela, *Unikát z knižnej zbierky baróm Františku Zaia (1505–1570) v fonde Univerzitetnej knižnice v Bratislave = Studia Bibliographica Posoniensia*, 12(2017), 34–42.

¹² Ilyen, csaknem teljes Arisztotelész-korpusza csak Forgách Imrének volt (1588: *Magyarországi magánkönyvtárak, II, (1580–1721)*, sajtó alá rend. Farkas Gábor, Katona Tünde, Latzkovits Miklós, Varga András, Szeged, Scriptum, 1992 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 13/2), 3–9.

¹³ A könyvjegyzék összeírásának évében emelkedett a bárók sorába.

A „libri sacri” csoportban felsorolt 31 cím egyáltalán nem csak „szent” témájú alkotás. Ugyan van szertartáskönyv, imádságos könyv és katekizmus is, azért akad néhány humanisták által is kedvelt kegyességi szerző, de ide sorolták Melanchthon *Colloquia pueriliáját*, és *Loci communes*ét is.

Összességében Zay Ferenc könyvtára egy kiváló humanista gyűjtemény, olyan, amelyben a *devotio moderna* alapművei együtt vannak a humanista művekkel, és felbukkan a protestantizmus is az érdeklődési körében. Az őt követő Zay generációk könyvtulajdonlásáról sajnos nem találtunk újabb adatokat a 16–17. századból.

MONOK ISTVÁN

Bibliográfiai újdonságok az Esterházy-könyvtárból 1. Sz. Patricius purgatoriumjáról való historia... (Bécs, 1662–1663). A „műkedvelő mecénás” Esterházy Pált (1635–1713) számos terület joggal tarthatja mecénásának, így az irodalom- és könyvtörténet is. Íróként, költőként több tucat mű szerzője, illetve szerzői közreműködője, szerkesztője. Elkészült Esterházy Pál könyvtárának rekonstrukciója,¹ amelyben többek között számba vettük a hozzá köthető műveket, így tudjuk, hogy több mint 80 kiadvány köszönheti neki megjelenését.² Igazán impozáns mennyiség. A megjelent művek dátumát végignézve messzemenően igaz az a korábban már többször megfogalmazott állítás, miszerint politikai mellőzése után, az 1680-as évektől szaporodtak meg kiadványai: az általa írt és patronált munkák kétharmada jelent meg 1690 és 1713 között, vagyis alig két évtized alatt.

A megjelenés éve

Az alább ismertetendő munka azonban még Esterházy Pál ifjúkorának egyik terméke, s a harcos, erőszakos protestánsellenes időszakában jelent meg, ez a *Sz. Patricius purgatoriumjáról való historia*.³ Sok adat ismert volt erről a moralizáló elbeszéléstről, vallási tanításról, néhány fontosat azonban csak nemrég sikerült kideríteni.

Magából a kötetből ugyan nem derül ki, hogy mikor és kinek a tipográfiájában látott napvilágot, de Ecsedy Judit nyomdászattörténeti vizsgálatai alapján az özvegy Susanna Rickhes bécsi műhelyében jelent meg, mégpedig 1661–1669 között. Hausner Gábor a mű keletkezésének hátterét elemezve pontosította ezt az időintervallumot, szerinte az Esterházy-birtokokon folyó erőszakos téritések idejét tekintve a *Szent Patrik* kiadásának „terminus post quem-je 1659, a terminus ante quem pedig 1663.”⁴ Esterházy akkor fejezte be ugyanis a téritéseit, amikor 1663-ban csatlakozott „a török elleni harc érdekében a vallási ellentétek elsimításán, a belső egység megteremtésén fáradozó Zrínyi mozgalomhoz”.⁵ A hadtörténész további érve a datálásához az, hogy a ’historia’ ajánlólevelének írója, mint két évvel azelőtti „híres cselekedetről” beszél a térités kezdetéről. Ezzel szinte biztosan Esterházyznak a nagy visszhangot kiváltott 1659–1660. évi rekatolizálási akcióira utal. Mindezeket

¹ MONOK István, ZVARA Edina, *Esterhasiana Bibliotheca, A gyűjtemény története és könyvanyagának rekonstrukciója*, Bp., MTA KIK, Kossuth, 2020 (Esterhasiana).

² Korábbi összeállítások: SEMMELWEIS, Karl, *Die gedruckte Werke des Palatins Paul Esterházy = Burgenländische Heimatblätter*, 23(1961), 32–42; TÜSKÉS Gábor, *Esterházy Pál magyar nyelvű kegyességi művei = Limes*, 18(2005), 3, 49–59.

³ Eszmetörténeti háttéréről lásd: HAUSNER Gábor, *A Sz. Patricius Purgatoriumjáról való historia kiadásának történetéhez = Magyar Könyvszemle*, 117(2001), 332–340.

⁴ *Uo.*, 336.

⁵ *Uo.*, 336.